

Problém osobnosti v sociologické teorii

GERMAN MOKRONOSOV

Sverdlovsk

FRANTIŠEK HÁJEK

Filozofická fakulta UK, Praha

Problém osobnosti a její individuální společenské aktivity se stává ve společenskovědním poznání stále naléhavější, vyvolává celou řadu otázek, které se týkají nejen psychologie, ale i filozofie a sociologie. S tím souvisí i pokusy ne-li vytvořit, tedy alespoň zařadit teorie osobnosti mezi speciální sociologické teorie, takové jako jsou sociologická teorie sociální struktury, řízení, rodiny atd. Odpovídalo by to nejen potřebám vývoje sociologie, ale i jiných, zejména společenských věd, které se tak či onak zabývají otázkou osobnosti. Jinak řečeno, teorie osobnosti v sociologii by měla mít charakter soustavy pojmů, kategorií, které by byly s to vyjadřovat obecně, celkové pojetí osobnosti, zatímco druhé vědy by zkoumaly jednotlivé aspekty existence osobnosti a o tyto obecné kategorie by se opíraly. Fenomenologie osobnosti tak například může mít obecnou metodologickou funkci pro všechna odvětví poznání, jež zařazují osobnost do předmětu svého studia. Obecná sociologická teorie samozřejmě vyrůstá z daleko širších předpokladů než koncepce osobnosti: základ zde uvažované teze spočívá v tom, že pojetí osobnosti není jen jedním z mnohých jevů sociologické teorie, ale organicky tvoří její obsahovou část; konkretizuje její sociálně politickou orientaci. Úvahy na téma „osobnost a společnost“, „dějiny a osobnost“ jsou nejlepším indikátorem významu metodologických postupů studia osobnosti.

Marxistické principy zkoumání osobnosti

Marxisticko-leninská sociologie disponuje souhrnem principů, které umožňují vytvořit filozoficko-sociologické pojetí osobnosti a současně staví do protikladu marxistickou sociologickou teorii na jedné straně a směry klasické a současné buržoazní sociologie na straně druhé. K těmto principům patří: *pojetí předmětně praktické činnosti jako způsobu existence a rozvoje společenských vztahů, princip jednoty osobnosti a společenských vztahů, princip sounáležitosti materiálně tělesného bytí jedince a obsahu společenského života, princip pojetí osobnosti jako vnitřně aktivního systému a princip všestranného rozvoje osobnosti jako sociálně politický ideál společnosti*. Je třeba respektovat je v různých etapách a úrovních výzkumu, a to v souladu s průběhem zkoumání, při aplikaci pojmů logicky odpovídajících úrovni uvažování. Pokud jde o princip jednoty osobnosti a společenských vztahů, upozorňujeme, že v podstatě žádný sociolog ani filozof nepopíral ten či onen stupeň vztahu osobnosti a společnosti; problém nespočívá v uznání tohoto faktu, ale v nalezení spojnic mezi osobností a společností. Hledání těchto spojníc v ideologické oblasti (v oblasti mravnosti nebo sociální psychologii) nutně vede k tomu, že teorie opomíjí materiálně praktickou stránku bytí. Současná buržoazní sociologie sice vytvořila zvláštní terminologický aparát, ale — stejně jako klasická buržoazní filozofie — nemůže spojit fungování sociálního systému s praktickým životem individuí. Proto se (např. jako teorie „společenského jednání“) snaží odhalit vazby sjednocující lidi v normativních mechanismech sociální organizace.

Společenské poměry však nelze oddělit od živých, jednajících lidí; jejich objektivní logika se ovšem může uskutečňovat, aniž by prošla vědomím lidí, ale nemůže se realizovat mimo jejich jednání a chování. Zákony společenského života působí prostřednictvím lidí, neexistují mimo jejich život a činnost; jinak řečeno, lidé a příroda, s níž jsou v interakci, jsou prvky, jejichž stabilní vztahy vystupují jako zákony. Je jasné, že v přírodě a společnosti jsou zákony vázány na své nositele; fyzikální zákony pohybu makrotěles a mikročástic nemohou existovat odtržené od svých nositelů, zákony biologického vývoje nemohou existovat vně biologických druhů a jejich interakce s ostatní přírodou. To znamená, že žádný přírodní (ani společenský) zákon se nemůže uskutečnit vně materiální soustavy, jejíž ustálené vztahy vyjadřuje. Společenské zákony se od přírodních odlišují tím, že se realizují prostřednictvím životní činnosti lidí, *nadaných vůlí a vědomím*. Jde o praktickou činnost společenského člověka, která sjednocuje lidi v kolektivy, vytváří materiální prostředky změny přírody a sebeproměny člověka; jde o přírodně sociální, avšak nebiologickou pokladnici lidských sil a schopností — kulturu. Jde tedy v podstatě o možnost vědomého řízení rozvoje lidské společnosti.

K. Marx a B. Engels zdůvodnili tezi o tom, že materiálním nositelem sociální dědičnosti je předmětný svět, přetvářený a vytvořený lidskou prací. A právě společenský proces výroby, nezávisle na jeho historických formách, „probíhá v určitých materiálních podmínkách, které však jsou současně nositeli určitých společenských vztahů, do nichž vstupují jednotlivci v procesu reprodukce svého života“ [Marx 1956 : 367].

Předmětný svět, vytvořený prací generací, sociální prostředí, proniká nereflektovaně do podstaty osobnosti mechanismem potřeb, přičemž se fixuje v individuálním „já“, proměňuje se v jeho sociální podstatu a determinuje smysly osobnosti i její jednání a myšlení. Zároveň vystupuje jako „předmětný“ nositel společenské zkušenosti, společenských vztahů, nebo přesněji jako předmětný prostředník, avšak nikoli jako subjekt všech sociálních forem styku lidí. „Ve společnosti příroda je pro člověka článkem, spojujícím člověka s člověkem, jeho bytím pro druhého a bytím druhého pro něho, s životním prvkem lidské činnosti“ [Marx - Engels 1957 : 47].

Styk člověka s člověkem se tedy neomezuje pouze na osvojení sociálních norem, vědomostí, právě tak jako předmětná činnost — proces „zpředměťňování“ a „odpředměťňování“ člověka — není omezena jen sférou vědomí, ale je procesem formování celého člověka jako jednoty tělesné a duchovní organizace. To podporuje názor na materiálně tělesnou organizaci člověka jako na důležitý prvek obsahu společenského života. Jestliže například předpokládáme „odecizení“ materiálně tělesného života individua od obsahu společenských vztahů, můžeme se domnívat, že vztah jedince a společnosti se tvoří v oblasti vědomí. (To ukazuje, jak je obsahově chudý názor na společnost, který ignoruje tělesný život jedince.) Když K. Marx a B. Engels podrobili kritice antropologický princip Feuerbachovy filozofie, poprvé v dějinách filozofie odhalili, že tělesný a smyslový život jedince je podmíněn typem společenských vztahů. Ukázali, že tělo člověka jako sociální komponent má své dějiny, tj. prošlo dlouhým procesem svého sociálního formování.

Právě proto, že člověk je tělesná, živoucí a sebeprojevující bytost, je nucen neustále působit na okolní přírodu, měnit ji tak, aby si присvojil přírodní látky v podobě odpovídající jeho lidským potřebám. Osobnost tedy není nějaké nezachytitelné sociální jsoucno, ale živá, materiální, trpící a radující se bytost, neoddělitelně připoutaná k zemi samou daností své tělesné existence. „První konkrétní fakt, který je třeba konstatovat,“ psali K. Marx a B. Engels, „je tělesná organizace... jedinců a tím podmíněný vztah k ostatní přírodě“ [Marx - Engels 1962 : 162].

Tělesná organizace osobnosti předurčuje rozmanitost vztahů člověka k okolnímu předmětnému světu, naplňuje je materiálním obsahem. Bez živých, tělesných lidí není ani společnosti, ani společenských vztahů. Materiálně tělesná organizace lidí je výchozím bodem skutečnosti života.

K. Marx obrátil pozornost na následující, pro vědeckou sociologii důležitý fakt: sama materiální smyslovost člověka se rozvíjí nebo poprvé vzniká v důsledku historicky konkrétního vzájemného působení člověka a „lidských věcí“ [Mosorev - Mokronosov 1969].

Hlavním znakem „lidských věcí“ je to, že chápány nikoli jednotlivě, ale v konkrétně historickém třídním kontextu, předkládají každému člověku program jeho sociálního chování, požitků a strastí. „Setkání“ člověka s tímto programem začíná doslova v okamžiku narození. V průběhu života splývá individuální životní proces natolik organicky se sociálně předmětným programem (který se mění od epochy k epoše a od třídy ke třídě), že člověk jej internalizuje.

„Teprve předmětně rozvinutým bohatstvím lidské podstaty je zčásti pěstováno, zčásti teprve vytvářeno bohatství subjektivně *lidské* smyslovosti hudební ucho — oko pro krásu formy, krátce — teprve *smysly* schopné lidských požitků, smysly, které se potvrzují jako *lidské* bytostné síly. Neboť teprve jsoucnem *svého* předmětu, *zlidštěnou* přírodou vzniká nejen 5 smyslů, ale také takzvané duchovní smysly, praktické smysly (vůle, láska atd.), jedním slovem *lidský* smysl, lidskost smyslů“ [Marx 1978 : 83].

Rozvinutím teze o sociálním charakteru materiálně tělesného života lidí je úvaha o potřebách jako prostředcích zafixování osobnosti v určitém sociálním stavu, v konkrétní sociální pozici, ve vztazích třídy, skupiny, ve společenském styku [Mosorev - Mokronosov 1969].

Společenský charakter lidských potřeb je zajišťován předmětným sociálním obsahem, z něhož vznikají a uspokojují se.

Potřeby jsou odrazem a modifikací vlastností vnějšího předmětného a osobnostního prostředí v lidských kvalitách, vlastnostech a citech. Uspokojování potřeb je přivlastňování produktů, a to i těch, v nichž je objektivována práce, energie a schopnosti jiného člověka, je uskutečněním vztahů s jinými lidmi prostřednictvím světa předmětů. Pokud vše přírodní v člověku vystupuje v sociální podobě svého vyjádření, jsou všechny potřeby člověka sociální. Proto není podle našeho mínění vhodné dělit potřeby člověka na biologické a sociální (přičemž se potřeby potravy, oděvu, zdraví atd. považují za sociální jen formálně, nikoli obsahově).

Sociálnost lidských potřeb je spatřována jen v tom, že potřeby po obsahové stránce biologické berou na sebe sociální formy uspokojování v procesu styku prostřednictvím norem, standardů, hodnot, rolí atd. Okolnost, že jsou sociální co do obsahu, tj. formují se (objektivují sociálním prostředím) do kvalit vlastností člověka v procesu jeho materiálně tělesné životní činnosti, zůstává mimo oblast sociologické analýzy. Takový přístup vede nutně k dělení životní aktivity lidí na sociální a biologickou, přičemž materiálně tělesný projev člověka ve výrobě, ve způsobu života atd. je považován za předmět zkoumání lékařské či právní vědy, nikoli však sociologie.

Marxismus-leninismus odmítá metafyzický názor o paralelní existenci dvou podstat člověka — biologické a sociální, přičemž sociální jako by byla podřízena biologické. Nechceme samozřejmě popírat význam biologických, chemických, elektrofyziologických a dalších procesů, které probíhají v lidském organismu, právě tak jako právo dílčích věd zkoumat osobnost ze svého specifického zorného úhlu, dočasně odhlížet od všech jejích ostatních projevů. Chceme pouze zdůraznit, že všechny projevy životní aktivity osobnosti jsou zprostředkovány společenskou činností a —

aniž by ztrácely svou biologickou, chemickou a další povahu — jsou nejdůležitějšími momenty pohybu společenského života. Ve své mnohotvárnosti charakterizují jednotu života lidského jedince, zvaného osobnost.

Při zkoumání osobnosti jako systému vystupují do popředí kategorie smyslu, aktivity a motivace. Kategorie smyslu figuruje na různých úrovních sociologické teorie a spojuje pojem motivace s analýzou obecných problémů sociálního vývoje. V tomto kontextu získává pojem motivace širší význam než jen sociálně psychologický nebo psychologický. Jeho zavedením do obecné sociologické teorie se zaměřuje pozornost k dynamickému aspektu společenského života, dějiny se jeví nejen jako výsledek činnosti lidí, ale i jako proces zpředměťňování těch významů, které lidé v různých objektivních podmínkách vkládají do svého chování.

Úrovně zkoumání

Všechny sociologické školy ve svém úsilí tak či onak směřují ke studiu životní aktivity lidí. Liší se především prostředky zkoumání a výchozím vymezením sociální reality. V sociologickém pozitivismu dvacátého století byla tato realita zpočátku chápána jako „psychické síly“ a sociologie byla v podstatě redukována na psychologii (Ward). Později byly „psychické síly“ odmítnuty a realita byla vztažena k čisté interakci individuí, připomínající vzájemné působení fyzikálních částic (Lundberg). Nakonec došlo k určitému sjednocení v koncepci motivační dynamiky, dané čistým vzájemným působením individuí (teorie „sociálního jednání“). Tento příklad, právě tak jako další zkušenosti, ukazuje, že nelze všestranně postihnout činnost reálných osobností, není-li chápána v kontextu vývoje a fungování sociální reality a nejsou-li konkretizována její obecná určení v pojmech stále více nás přibližujících k maximálně možné teoretické reprodukci.

Samy výše vytyčené principy zkoumání ovšem mají empirický původ, vycházejí ze zkušeností historického přetváření společnosti, vývoje vědy, techniky, sociálních institucí; opírají se o daleko rozsáhlejší empirický materiál, než jaký vyplývá z výzkumu skupinového chování nebo z pozorování chování lidí. Stručně řečeno, pokud teoreticky nezpracujeme empirický materiál nemůžeme jej pochopit, nemůžeme určit spojnice a vztahy vyjadřující podstatu reálného života. Empirická zkušenost, nepřeložená do jazyka teoretických pojmů, dává málo podkladů pro výpověď o životě reálných lidí ve společnosti. Na druhé straně však obecné principy odtržené od empirického obsahu ztrácejí svou teoretickou a metodologickou užitečnost. Existence empirického materiálu a obecných principů jeho zkoumání ovšem ještě neřeší problém, protože koordinace může vést jak k rozmělnění obecných tezí v empirickém materiálu, tak k úplné reinterpretaci empirických vztahů v duchu již existujících obecných tezí; vztah empirického a teoretického se tu odhaluje jako vnější, přičemž jedna z uvažovaných úrovní jako by byla ve skutečnosti zbytečná.

Vydělení úrovní sociologické teorie je diktováno tím, že teoretické pojmy a empirický materiál mohou vyjadřovat reálný život lidských individuí v nejrozmanitějších prostorových a časových rozměrech.(1)

Z toho plyne, že vydělení úrovní sociologické teorie je teoretickým vydělením základních prostorově časových rozměrů pro odraz sociálně historického procesu. Podle toho pohyb v teoretických úrovních je pohyb od nejabstraktnějších pojmů, koncentrovaně vyjadřujících princip sociálně historického pohybu, k teoretickému vytyčení problému, podmíněnému určitými společenskými potřebami.

(1) Jestliže jsme dosud hovořili o empirické a teoretické úrovni, další výklad — pokud to nebude explicitně uvedeno — se bude týkat pouze úrovní sociologické teorie.

Vycházejme z předpokladu, že všechny úrovně sociologické teorie jsou zaměřeny na pojmovou reprodukci životní činnosti reálných lidí, a pokusme se prozkoumat, jak a v kterých pojmech vystupuje reálné bytí v různých úrovních sociologické teorie. Marx a Engels ukázali, že specifickým způsobem pohybu společnosti je předmětně praktická činnost lidí, kteří při změně podmínek své existence mění i svoje potřeby, síly a schopnosti. Výchozí buňkou odhalující podstatu lidského bytí je protiklad mezi potřebami a předmětem, překonávaný a znovu vytvářený skutečností. Uspokojování potřeb se tím stává procesem jejich zrodu a vytvoření nového obsahu je prostředkem jejich dalšího vývoje.

K. Marx od základu mění představu o objektivní logice historického procesu. Jestliže v německém klasickém idealismu objektivní logika znamená neosobní logiku pohybu společenských vztahů, jež stojí nad lidmi s takovým smyslem, jaký vkládají do svého chování, u Marxe je tato logika dána procesem materiální činnosti lidí samých: je objektivní, neboť nezávisí na tom, zda jsou si lidé vědomi výsledků svého jednání, nebo ne, není neosobní, neboť bez lidí nemůže ani vzniknout, ani existovat. Otázka jednoty logiky a smyslu dějin nemá abstraktní řešení: logika dějin získává smysl teprve tehdy, když vzniká reálná možnost koincidence motivů chování lidí a těch důsledků, které plynou z celku jejich činnosti. Taková možnost, jak ukázal K. Marx, B. Engels, V. I. Lenin, se musí realizovat při přechodu od kapitalismu ke komunismu.

Na této úrovni teorie, nazývané obvykle sociálně filozofickou, je sociálně historický proces charakterizován nejobecnějším způsobem, avšak bytí reálných lidí nachází pro své vysvětlení opěrný bod — pojem předmětné činnosti, který odhaluje princip pohybu jako princip rozvíjení metodologie sociálního poznání. Životní činnost reálných osobností se teoreticky „vyjevuje“ prostřednictvím vztahů velkých skupin lidí, tvořících konkrétní tvářnost sociálně ekonomické formace. Důležitou úlohu v Marxově studiu třídních vztahů formace sehrálo rozpracování párových kategorií „výroba — spotřeba“. Výchozí pojem „předmět — potřeba“, charakterizující činnou podstatu člověka na nejvyšší úrovni zobecnění, se na úrovni sociálně ekonomických formací vyvíjí v pár „výroba — spotřeba“. Když K. Marx analyzuje tento vztah, dochází k závěru, že jeho zralá podoba za kapitalismu vede k základnímu protikladu mezi společenským charakterem výroby a soukromým způsobem přivlastňování, který proniká do všech vztahů mezi třídami a je vyjádřen v třídních zájmech.

Zájmy sociálních skupin ... „zemitéji“ ukazují obsah jejich života než zákony. Jestliže dávají zákony obsahu životní činnosti reálných lidí tu podobu, jakou nakonec získají, tu zájmy ztělesňují sám pohyb tohoto obsahu, zaměřenost jednání a chování lidí. Třídní zájmy se z tohoto hlediska jeví jako motivační „ohnisko“, v němž se sjednocují snahy velkých skupin lidí.

Dynamika zájmů zprostředkovaná motivačním mechanismem se může projevit jako disharmonie kultivujících hodnot, jež demonstrují abstraktní možnosti rozvoje každé osobnosti a ty reálné prostředky, jimiž disponují tyto osobnosti. Reprodukce této kolize vede ke vzniku stabilní zaměřenosti, která se projevuje v pestré motivační struktuře, počínaje třídním „instinktem“ a konče hlubokým ideovým přesvědčením.(2)

To umožňuje vysvětlit, jak se lidé, kteří nejsou v bezprostředních stycích, sjednocují na půdě společenských podmínek životní činnosti, třídního zájmu, jak reálný protiklad mezi možnostmi a skutečností vede k uvědomění třídních cílů a jednoty třídních akcí.

(2) Uvažovaný příklad není ovšem zcela vhodný pro analýzu „tradičních“, předkapitalistických typů společnosti, kde jsou vztahy komplikovány hierarchií vrstev a kast, kde nejsou fixovány normy abstraktního práva, a není zakotvena abstraktní svoboda osobnosti.

Zkušenost zkoumání životní činnosti lidí prizmatem zájmů velkých sociálních skupin, obsažená v pracích K. Marxe, B. Engelse, V. I. Lenina, překračuje hranice studia třídních vztahů, objasňuje vztahy mezi jedinci, jež nemají bezprostřední charakter. Kromě toho je třeba připomenout, že zkoumání společnosti jako složitého vývojového systému vyžaduje, aby analýza vztahů velkých skupin lidí, zprostředkujících vztahy mezi osobnostmi a společnostmi, se stala základem při popisu a vysvětlování bezprostředních vztahů mezi lidmi, interpersonálních kontaktů v sociální skupině.

Analýza životní činnosti lidí na úrovni bezprostředního vzájemného působení má více než půlstoletou tradici. Zejména úroveň interpersonální interakce je předmětem pozornosti buržoazní sociologie, a to jak z hlediska obecné teorie, tak z hlediska teorie osobnosti. V procesu metodologických hledání, v průběhu popisu jednání vypracovala buržoazní sociologie představy o mechanismu společenských styků a o motivačním mechanismu osobnosti v podmínkách kapitalistického společenského styku a zavedla takové kategorie, jako status, role, očekávání, standardy, normy, postoje atd. Diferenciace představ o systému společenských vztahů je spojena se jmény Ch. Cooley, R. Linton, G. Mead, G. Homans. Jejich práce jsou dostatečně dobře známy a uvedené kategorie se používají všeobecně.

Ovšem volba pojmu „sociální jednání“ jako základního bodu vybudování soustavy sociální nauky, konstruování sociologické teorie a studium problému osobnosti skrývají v sobě i vlastní omezení buržoazní sociologie a jednostrannost v pojetí osobnosti.

Pojetí osobnosti je přímo závislé na interpretaci společnosti jako sociálního systému. Bezprostřední interakce se na první pohled jeví jako jednoduchá buňka, z níž vyrůstá celý systém společenských vztahů — tak v základě uvažují stoupenci teorie „sociálního jednání“. Ve skutečnosti však tato interakce není výchozím bodem, ale výsledkem fungování celé soustavy vztahů, a existuje ve své jednoduché podobě zejména díky širokému, historicky podmíněnému sociálnímu komplexu.

Společnost pak na této úrovni představuje aspekt vytvořivších se fungujících normativních mechanismů interakce a osobnost vystupuje v aspektu normativních mechanismů, zakotvených v její motivační oblasti. Absolutizace této úrovně vede k odtržení strukturně funkcionálního a genetického vysvětlení společnosti jako systému, vede k chápání socializace individua jako procesu výchovy konformní osobnosti.

Výklad osobnosti nemůže být redukován na žádnou z předcházejících etap vývoje teorie. Všechny uvedené roviny musí být pojaty jako předpoklady, musí najít výraz v pojmu osobnost. Pohyb teorie, podávající rozmanité „průřezy“ soustavy společenských vztahů, znamená zkoumání různých prvků společenského procesu, mimo nějž se osobnost neuskutečňuje, mimo nějž nemůže být pojata jako vnitřně aktivní systém. Při čtení „otevřené knihy lidských bytostných sil“ si ještě nemůžeme osobnost představit v celistvosti, ale teprve jak vstupujeme do světa, který se explikuje na stránkách této knihy, získáváme možnost pochopit, kde se vytváří proces vzniku sil, potřeb a schopností osobnosti, proces přerodu potenciálního člověka v mnohostrannou, mnohorozměrnou soustavu — osobnost. Když ignorujeme tuto knihu, nutí nás to v nejlepším případě považovat celistvost osobnosti za intuitivně postižitelnou, nesdělitelnou, a tím nevysvětlitelnou danost. K tomu, abychom pochopili osobnost jako subjekt vlastností, musíme přejít od nejvyšších určení k těm určením, která se již stala vnitřními silami jejího bytí.

Integrální pojetí osobnosti, schopné vyjádřit systémový charakter její životní činnosti, její status objektu a subjektu sociálně historického dění, je možné pouze v rámci sociologické teorie; má však širší filozoficko-metodologický význam, o čemž

částečně svědčí diskuse o předmětu psychologie, která proběhla na stránkách časopisu *Voprosy psichologii* v letech 1971 až 1972. Těžko lze odůvodnit vymezení osobnosti jako subjektu psychické činnosti, pokud nevyložíme osobnost jako objekt společenských vztahů a činností. To předpokládá především stanovení ontologického statusu osobnosti a následnou abstrakci psychologických a gnoseologických vztahů osobnosti, psychické nebo poznávací činnosti. Obrácený postup vede k zastaralým představám, v nichž byla osobnost chápána jako duchovní monáda a psychické pouze jako ideální.

Sociologický pojem osobnosti se natolik ukazuje filozofickým, nakolik v sebe pojímá dějiny jako vývoj člověka a jeho vědomí; respektující tuto výhradu, můžeme říci, že filozoficko-sociologický aspekt problému se jeví v metodologickém vztahu jako nejdůležitější, neboť určuje ontologický status zkoumaného objektu, a tudíž výchozí systémovou představu, v níž jsou „skryty“ předměty dílčí vědecké analýzy.

Můžeme proto konstatovat, že sociologická teorie osobnosti (reflektující zmíněný filozoficko-sociologický aspekt) a sociálně psychologické, etické a další teorie osobnosti jsou teoriemi různých druhů. Jestliže sociologická teorie osobnosti představuje určitý výsledek vývoje obecně sociologické teorie od empirických informací o reálném procesu praktického života lidí až po abstrakce nejobecnějších sociálně filozofických principů a od nich ke konkrétnosti teoretické reprodukce životní činnosti reálných osobností, pak ostatní teorie osobnosti fakticky začínají fungovat tam, kde sociologická teorie osobnosti již vytváří soustavu svých pojmů. Sociologická teorie osobnosti ovšem zahrnuje materiál a teze dílčích věd a obohacuje jimi své principy a pojmy. Systémotvornou funkci ve vztahu k faktům speciálních věd však plní pojem osobnosti vypracovaný marxisticko-leninskou sociologií.

Pro určení vzájemného vztahu sociologického a sociálně psychologického názoru na osobnost používáme materiál z novějších dějin sociologie. Jak známo, zakladatel teorie „sociálního jednání“ Max Weber soudil, že jednání lidí získává sociálnost tehdy, jestliže do sebe pojímá „subjektivní významy“ individuí v interakci. Takové jednání bylo stavěno proti „otevřenému“ jednání — chování a předmětnému jednání, které vylučovalo společnou orientaci subjektivních významů a smyslů kooperujících lidí. Formy, v nichž se mohou vyjadřovat tyto subjektivní významy a smysly, jejich způsoby koordinace a regulace k podpoře souhlasného chování se v podstatě staly centrem sociologické analýzy prováděné T. Parsonsem a jinými stoupenci teorie „sociálního jednání“.

Domníváme se, že tyto subjektivní významy a smysly, zaměřující a organizující chování lidí a skupin, musí tvořit centrum sociálně psychologické analýzy, determinovat její nejdůležitější cíl. Sociologie nevyklučuje zkoumání subjektivních významů a smyslů, forem jejich existence a organizace; přistupuje však k jejich studiu proto, aby vysvětlila jejich konkretizaci a vznik, aby odhalila jejich vzájemný vztah s objektivním mechanismem celkové činnosti lidí. Uvedme jednoduchý příklad: Zdálo by se, že schéma činitelů v interakci je natolik jednoduché a abstraktní, že může být použito k vysvětlení společného jednání lidí v libovolné historické epoše, v libovolných sociálních skupinách. Avšak širší sociálně historický přístup ukazuje celou řadu omezení. 1. Schéma je nejvhodnější pro společnost, která prošla obdobím buržoazně demokratických změn a zavedla normy abstraktního buržoazního práva na svobodu osobností. 2. V rámci jednotlivé formace je schéma aplikovatelné hlavně na jedince jedné sociální skupiny. 3. V rámci buržoazní společnosti charakterizuje schéma především neformální vztahy, což správně ukazuje Homans a jeho přívrženci v oblasti sociologie práce (Zaleznin aj.). Tak je možno dospět k závěru, že pro sociálně psychologické zkoumání osobnosti je nezbytnou podmín-

kou sociologická teorie, v níž je pojem osobnosti objasňován na základě studia pohybu teoretických rovin a z pozice reálné životní činnosti lidí.

Vědecké zkoumání světa subjektivních zájmů a smyslů musí respektovat minimálně dvě zásady: a) objektivní mechanismy nemohou fungovat, aniž prošly životní činností reálných lidí, přičemž odraz těchto mechanismů ve vědomí je zprostředkovan potřebami, postoji; b) významy a smysly určující zaměření, vědomí osobnosti vznikají ne v samém vědomí, ale na bázi celkové reálné činnosti lidí, již nelze odtrhnout od individuálního života osobnosti. Přitom vlastní prožívání intencí a postojů ještě nedává uvědomění těch objektivních procesů, v nichž vznikají. Proto vlastně poznání fenoménů kultury, tak či onak reflektujících soustavu subjektivních významů a smyslů lidí určité epochy, ještě neposkytuje možnost plně usuzovat na společenské vztahy dané epochy. Hlavním prostředkem jejich poznání je proces konkretizace a fungování osobnosti, pojatý v jednotě mnohostranných určení jejího bytí.

Již jsme uvedli, že v tomto aspektu představuje teorie osobnosti důležitý předpoklad zkoumání v etice, estetice, v sociologii a v dějinách kultury. V etice dosahuje výklad kategorií přesvědčivosti, jestliže tyto kategorie vyjadřují různé stránky vztahů osobnosti a společnosti, uvažují osobnost jako vnitřně aktivní stránku. V estetice nemůže být zkoumání existence uměleckého díla odloučeno od osobnosti umělce ani od osobnosti vnímajícího, od těch soustav smyslů a významů, které určují jejich chování. V sociologii pomáhá poznání a respektování pojmu osobnosti ujasnit, že věda jako zvláštní forma duchovně teoretické činnosti společnosti je specifickou sférou rozvoje osobnostní aktivity. Proto je třeba, abychom přikládali význam nejen těm instrumentům, jimiž operuje poznání, ale i těm reálným předpokladům, v nichž lidé používají tyto nástroje, abychom obrátili pozornost na spojení intencí a všedních představ s vědeckými koncepcemi a pojmy.

Rozpracování pojmu osobnosti v marxisticko-leninské sociologické teorii má nejen velký gnoseologický význam pro poznání a pochopení tohoto termínu, ale vytváří i důležitý základ vědecké kritiky škol a směrů buržoazní filozofie a sociologie, zejména fenomenologie a existencialismu.

Literatura

- Marx, K.: *Ekonomicko-filozofické rukopisy*. Praha, Svoboda 1978.
Marx, K.: *Kapitál III*, 2, Praha, SNPL 1956.
Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 2. Praha, SNPL 1957.
Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 3. Praha, SNPL 1962.
Mosorev, A. M. — Mokronosov, G. V.: *Общественные отношения и личность*. Свердловск 1969.

Резюме

Мокроносов Г. - Гаек Ф.: Проблема личности в социологической теории

Предметом статьи является проблематика личности в социологической теории, которой уделяют все большее внимание не только философия и социология, но и конкретные общественные науки. Предпринимаются даже попытки превратить теорию личности в самостоятельную специальную социологическую дисциплину. Авторы считают, что конструирование социологии личности как специальной социологической дисциплины не является правильным ответом на эту сложную общепрофильскую и социологическую проблематику, в которой концентрируется не только принципиальная противоположность марксистской и буржуазной социологической теории, но и, в частности, критика буржуазного понимания личности. Авторы напоминают о наличии целого ряда принципов, позволяющих конструировать философско-социологическое понимание личности, и относят к ним, в частности, предметно-практическую деятельность, развитие общественных отношений, принцип единства личности и общества, принцип родства материального бытия и общественной жизни, принцип всестороннего развития личности

и др. Эти принципы необходимо изучать на различных этапах и уровнях исследования, причем всякий раз с сознанием противоположности марксистского и буржуазного понимания взаимоотношения личности и общества. Исследование личности нельзя также проводить вне связи с социально-экономической формой, стабилизированные отношения которой она косвенно выражает, так как закономерное развитие общества реализуется посредством практической деятельности людей, наделенных волей и сознанием. В данной связи авторы напоминают о постулате Маркса, согласно которому природа является для человека связующим звеном и жизненным элементом человеческой деятельности. Поэтому взаимное общение людей не ограничивается лишь освоением социальных норм, так как предметная деятельность человека представляет единство его физической и духовной организации. Человек как материально-физическое существо воздействует на природу, чтобы присвоить природные вещества в том виде, какой отвечает его человеческим потребностям. Поскольку все природное в человеке выступает в социальном виде своего выражения, постольку можно констатировать, что все потребности человека являются социальными и поэтому их деление на биологические и социальные имеет лишь формальное значение. В этом смысле представляется неправильным говорить о двух сущностях человека, так как все проявления жизнедеятельности личности опосредствованы общественной социальной деятельностью, не теряя при этом своего биологического или другого характера.

Затем авторы отмечают различные уровни социологической теории личности, в частности, марксистское понимание взаимоотношения теории и эмпирии, без которого всякое исследование личности утрачивает методологическое, теоретическое и практическое значение. Дифференциация различных уровней социологической теории обоснована, в частности, потому, что теоретические понятия и эмпирический материал могут выражать реальную жизнь человеческих индивидов в самых разнообразных пространственных и временных измерениях, чему отвечает и общее отражение социально-исторического процесса. Это означает, что с развитием предметно-практической деятельности людей меняются при изменившихся условиях их существования и их потребности, в эпоху перехода от капитализма к социализму. К. Маркс, изучая парные категории «производство—потребление», «предмет—потребность» и др., логически доказал, что капитализм по своей природе приводит к основному противоречию между общественным характером производства и частным способом присвоения, что в наиболее общем виде выражено в классовых отношениях и интересах. Исследование жизнедеятельности людей сквозь призму классовых отношений является, следовательно, единственной объективной гарантией объяснения отношений между группами и между индивидами. С этой точки зрения, буржуазно-идеалистические концепции «социального поведения» или «статусных ролей» и др. не могут вести к научно обоснованным результатам исследования личности, поскольку они лимитированы уже своей ложной методологической исходной основой, как и общая буржуазная социологическая теория.

Интерпретацию личности нельзя сводить лишь к одному из этапов развития социологической теории, так как лишь исследование всех важных теоретических плоскостей является предпосылкой научного познания личности. При этом социологическое понятие личности является настолько философским, насколько оно отражает историческое развитие человека, причем необходимо отличать социально-психологические, этические или другие теории личности от социологической теории личности, которая представляет определенный результат познания реального процесса практической жизни людей вплоть до наиболее общей социально-философской абстракции, отражая при этом конкретную жизнедеятельность реальных личностей. Важным признаком марксистско-ленинской социологической теории личности является то, что эта теория включает результаты исследования других наук, с которыми она сотрудничает. Она при этом не имеет в виду лишь субъективные факторы и значения поведения людей (как обстоит дело, например, у М. Бебера или Т. Парсонса), хотя и не исключает их, но прежде всего она имеет в виду изучение их возникновения и конкретизации с учетом объективного механизма групповой и коллективной деятельности людей. Социологическое изучение личности является необходимой предпосылкой исследования личности в других дисциплинах, например, в истории, этике, эстетике, культуре и др. Разработка марксистско-ленинской социологической теории личности создает важную предпосылку и основу научной критики буржуазной философии и социологии.

Summary

G. Mokronosov — F. Hájek: The Personality Problem in Sociological Theory

This article studies the problems of personality in sociological theory, which has been receiving growing attention not only on the part of philosophy and sociology but also on the part of

concrete social sciences. There are even attempts under way to transform the theory of personality into an independent special sociological discipline. The authors believe that the constitution of the sociology of personality as a special sociological discipline does not represent a correct answer to this complex philosophical and sociological problem implying not only the principled contradictoriness of the Marxist and bourgeois sociological theories, but especially a critique of the bourgeois concept of personality. The authors point to the existence of numerous principles which enable the construction of a philosophical sociological concept of personality, including particularly objective, practical activity, the development of social relations, the principle of the unity of personality and society, the principle of interconnection of the material being and social life, the principle of the overall development of personality etc. These principles ought to be studied both in different stages and on different levels of research, and always with the full awareness of the antagonism of the Marxist and bourgeois concepts of the relationship between personality and society. The research of personality also cannot be tackled while disregarding the socially economic formation whose constant relations it explicitly expresses since the regular development of society is implemented through the practical activity of the people endowed with will and consciousness. In this connexion the authors recall Marx's axiom asserting that nature is for man a connecting link and a vital feature of human activity. Mutual contacts among people therefore are not confined merely to the mastering of social norms since man's objective activity constitutes the unity of his physical and mental organization. Man affects nature as a materially physical being in order to appropriate natural substances in a form conforming to his human requirements. As long as all the natural in man behaves in the social form of its expression it is possible to note that man's all requirement are social and that is why their division into biological and social is only of formal significance. In this sense it is incorrect to refer to the two substances of man since all the demonstrations of the personality's activities are mediated through the societal social activity without losing its biological or any other nature.

The authors further discuss the different levels of the sociological theory of personality, especially the Marxist concept of the relationship between theory and empiricism without which any research into personality loses its methodological, theoretical as well as practical importance. A differentiation of various levels of the sociological theory is justified particularly because of the fact that theoretical terms and the empirical material can express the real life of human individuals in the most different spatial and time dimensions which also corresponds to the general reflection of the socio-historical process. That means that as human objective practical activities develop, people's requirements, forces and abilities also change with the altered conditions of people's existence. Such a situation occurs for instance in the era of the transition from capitalism to socialism. Karl Marx in his analysis of the pair categories "production — consumption", "subject — requirement" etc. logically proved that capitalism through its very foundation is heading towards a fundamental contradiction between the social character of production and the mode of private appropriation which is expressed in the most general form in the class relations and interests. A study of people's activities through the prism of class relations is thus the sole objective guarantee for the clarification of the relationship among groups and among individuals. From this point of view the bourgeois idealistic concepts of "social behaviour" or "status roles" etc. cannot yield scientifically justified results of the study of personality since they are a priori limited by their incorrect methodological starting point just like general bourgeois sociological theory as a whole. The study of personality cannot be confined only to some of the stages of development of sociological theory because only an analysis of all the major theoretical planes represents a prerequisite for the scientific understanding of personality. The sociological concept of personality appears to be a philosophical one, while reflecting man's historical development. At the same time it is necessary to distinguish the socio-psychological, ethical and other theories of personality from the sociological theory of personality which represents an outcome of the study of the real process of people's practical life and from the most general socio-philosophical abstractions reflecting the concrete activities of real personalities. A major feature of the Marxist-Leninist sociological theory of personality is that this theory covers the results obtained by other sciences with which it collaborates. It does not bear in mind only mere subjective factors and the importance of people's behaviour (as is the case with M. Weber or T. Parsons), even though it does not exclude them, but it is mainly concerned with the study of their origin and concretization with a view to the objective mechanism of people's activities in groups and collectives. The sociological analysis of personality constitutes a necessary precondition for the study of personality in other disciplines such as history, ethics, aesthetics, culture, etc. The elaboration of the Marxist-Leninist sociological theory of personality creates an important prerequisite and foundation for a scientific critique of bourgeois philosophy and sociology.